

circles, producing and distribution of illegal literature. The article examines her participation in Lubny self-defense organization, the main task of which was the organization of city's defense.

Key words: *Revolutionary Ukrainian Party (RUP), workers' circles, agitation, illegal literature, Jewish demolitions, Lubny self-defense organization.*

УДК 94(477):821.161.2.09

Васильєв О.О.,

старший викладач кафедри загальної, вікової та педагогічної психології Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка

ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ОСОБИСТОГО І СУСПІЛЬНОГО У ТВОРЧОСТІ Б.Д. ГРІНЧЕНКА

У статті здійснено спробу на основі аналізу особливостей суспільно-історичного розвитку та літературного процесу визначити місце художніх творів Б.Д. Грінченка у суспільному процесі в контексті їх виховного потенціалу. Основними джерелами, що використані у дослідженні, є публіцистичні та художні твори Б.Д. Грінченка 90-х років XIX ст.

Ключові слова: *суспільний процес, виховний потенціал, публіцистичні та художні твори Б.Д. Грінченка, модернізація суспільства.*

Друга половина XIX ст. — особливий період в українській історії. Це час національного пробудження, яке відбувалося паралельно із соціально-економічною модернізацією суспільства. Соціальні зміни, що відбувалися після скасування кріпацтва, підштовхували селянство до самостійного життя, але воно ще не було готове до цього. В умовах економічних негараздів,

породжених реформою 1861 р., селяни, яких було об'єднано в громади, потребували просвіти і керівництва ззовні, оскільки самі через свою споконвічну забитість і відсталість були не здатні до активних конструктивних дій.

Соціально-економічні зміни посилювали асиміляторський тиск з боку російської влади, спрямований на русифікацію українського села, яке починало деградувати в національно-культурному плані під впливом так званої «городської культури», діяльності проросійських священників, домінування у земствах російських та русифікованих поміщиків, які задавали певний культурний еталон поведінки.

В існуючих соціально-політичних умовах — дії заборонних Валуєвського циркуляру (1863) та Емського указу (1876), жорсткого консервативного курсу Олександра II — особливо гостро постала проблема ролі інтелігенції у керівництві ще не готовим до змін селянством.

Тому Б.Д. Грінченко, який гостро відчував соціальні потреби українського суспільства та брав безпосередню участь у реалізації національної народницької (українофільської) програми служіння народу, приділяв значну увагу ролі української інтелігенції в цій національній громадській справі.

Свої погляди він висловлював та пропагував на кількох рівнях:

- особистим прикладом каторжної самовідданої праці на педагогічній ниві (на Харківщині та Луганщині);
- збереженням культурних надбань українського народу шляхом збирання і публікації етнографічного та лексичного матеріалу, упорядкуванням зібраних матеріалів (на роботі в Чернігівському земстві);
- написанням та виданням україномовної літератури для народу (хоч і з використанням російського правопису);
- безпосередньо своєю громадсько-політичною діяльністю в Братстві тарасівців та громадівському русі в Чернігові та Києві;
- написанням публіцистичних полемічних творів з обґрунтуванням вимог до позиції української інтелігенції (заочна полеміка з М. Драгомановим);
- створенням літературних творів, в яких через образи українських інтелігентів розкривав проблеми, які виникали при служінні громадській справі.

Багатогранність Б.Д. Грінченка не дозволяє в повній мірі комплексно розглянути всі аспекти його діяльності, і тому об'єктом аналізу обрано лише деякі питання, пов'язані із розумінням ним проблем української інтелігенції в процесі виконання нею громадської роботи.

На науково-публіцистичному рівні Б.Д. Грінченко сформулював свої погляди на призначення української інтелігенції у 1892–1893 рр. в «Листах з України Наддніпрянської», що були надруковані на Буковині, полемізуючи з написаними у відповідь М. Драгомановим «Листами на Наддніпрянську Україну». Б.Д. Грінченко зробив критичний огляд тогочасного стану справ українського національного відродження, а також висловив думки і прагнення щодо активізації боротьби за українську національну справу.

Розглядаючи ці питання в плані історичного минулого і майбутнього, він виклав свої міркування щодо проблем загальнокультурного розвитку українського народу і, зокрема, змісту таких понять, як «український патріот», «українська інтелігенція», «українська література і процес її формування», «українська мова як основний фактор стабілізації нації» тощо. Особливо він обурювався помосковленням (денаціоналізацією та русифікацією) народу. Українська інтелігенція, за його твердженням, у той час або нічого не робила для української національної справи, або ще гірше — сприяла помосковленню свого народу.

Негативно оцінивши позицію інтелігенції, він з обуренням писав, що *«українець взагалі натура індивідуалістична»*, що *«інтелігенція вся у нас змосковлена. Вчиться вона по-московському, читає по-московському, завжди говорить сама і завжди чує круг себе мову тільки московську; рідну ж мову в мужичих устах вважає за “хахлацькій жаргон”. Історичних українських традицій ніяких — замість них або московський патріотизм, або нічого не вартий хисткий та мінливий лібералізм, або просто ніщо»*. *«Вся атмосфера в Україні, — з боєм підсумовує він, — не сприяє пробудженню національної самосвідомості народу»* [1, XII].

Провідною думкою, яку обстоює Б.Д. Грінченко, є та, що українці і росіяни — це два самобутні народи, і тому український народ так само, як і російський, має законне право на розвиток своєї мови, літератури і культури як головних атрибутів державної і національної незалежності. І оскільки російський царизм, наголошує

Б. Грінченко, використовував протягом віків помосковлення українців, щоб позбавити їх національної свідомості і державності, то він висуває від імені молодих українських націоналів-народолюбців тезу, яку рішуче обстоює: *«Коли розвиватися народні маси можуть тільки на національному ґрунті (а ми думаємо, що це аксіома), то всяке відхилення від національного ґрунту є річчю шкідливою. Кожен, хто приносить хоч крихту обмоскалення в наш народ (чи словом з уст, чи книжкою), робить йому шкоду, бо відбива його від національного ґрунту»* [1, X].

Відтак він вважає, що формування національно свідомої української інтелігенції, яка б взяла у свої руки всю національно-просвітницьку роботу серед народу, є першочерговою справою. Аналізуючи групи і види української інтелігенції, крім пасивно-українофільської та радикальної (соціалістично-революційної), він звертає увагу на національно-культурницьку: *«Ми будемо звати сю групу, щоб одрізнити її від групи українофільської, свідомими вкраїнськими націоналами-народолюбцями. Українські **націонали-народолюбці** вважають, що тепер можна працювати для України тільки в двох напрямках: у **просвітньо-культурному** та в **економічному**.*

Уже з самої любові до рідного краю та до рідного народу мусять українські націонали-народолюбці з усієї сили дбати про те, щоб підняти наш робочий простолюд сільський та міський з його економічного занепаду і поставити його в таке економічне становище, щоб він міг уживати свій час не на саму щоденну важку працю за шматок хліба, а й освічуватись, виробляючи в собі національне самопізнання. Але, oprіч сього почування, є ще й фактичні причини, що через них українські націонали-народолюбці не тільки бажать, а й мусять працювати на користь народного добробуту, коли хочуть, щоб їх діяльність мала бажані наслідки» [1, XII].

Усвідомлюючи, що причиною краху народницького руху була саме базова недовіра селян до «городських інтелігентів» — панів, він вважав за необхідне віддане служіння інтелігенції народній справі: *«Українські націонали-народолюбці хочуть самостійного національного життя і думають сього досягти, з одного боку, сприяючи всяким легальним заходам одмінити сьогочасний режим взагалі в Росії на кращий, більш людяний (але, роблячи се, вони ставатимуть завсігди як українська партія), а з другого — дбаючи про народний*

добробут, розвиваючи народну освіту й українську літературу та вмілості (штуку), силкуючися цю освіту, літературу та вмілості зробити цілонародним, а не панським тільки добром, силкуючися, щоб зникли ганебні назвища “пан” та “мужик”, щоб виробилася з української нації одна національно самосвідома освічена громада» [1, X].

Міркуючи про основні напрямки літератури в Наддніпрянській Україні, Б.Д. Грінченко зауважував, що *«то мали ми в Росії вже не три літератури, а чотири, а саме:*

а) літературу про російську інтелігенцію (“общеруську” б то), літературу, що виявила “наукові або поетичні факти, ідеї, почуття передової громади” російської (московської чи помоскаленої), та паралельно з нею —

б) літературу про вкраїнську інтелігенцію, літературу, що в ній виявлялися “наукові або політичні факти, ідеї, почуття передової громади” вкраїнської.

Потім:

а) літературу про простолюд і для простолюду великоруського та паралельно з нею —

б) літературу про простолюд і для простолюду вкраїнського.

Себто виходило просто дві літератури: московська та вкраїнська; а через те, що і московська народність, і вкраїнська народність, на лихо собі, розпадались (як і скрізь у Європі) на дві частки — на інтелігенцію та простолюд, через те і літератури сі кожда ділилися своїм змістом на:

а) твори для інтелігенції і про неї;

б) твори для народу і про народ» [1, X].

Саме у творах для інтелігенції і про неї Б.Д. Грінченко розкрив комплекс проблем, пов'язаних із служінням української національної інтелігенції народу.

Жанр твору накладає певний відбиток на глибину розкриття проблеми. У драматичних творах з життя інтелігенції *«Нахмарило»* («Дядькові примхи», 1897), *«На громадській роботі»* («Арсен Яворенко», «Пташка», 1901) загострено замальовується конфлікт між громадським і особистим, що заважає реалізації благородної ідеї служіння народу, а причини подаються побіжно, виходячи із особливостей побудови твору [3]. У повістях *«Сонячний промінь»* (1890) та *«На розпутті»* (1891) більш детально показано шлях становлення

українських інтелігентів та психологічні обставини, що визначають їх відданість справі [1].

Зауважимо, що Б. Грінченко приділяє *більше уваги чоловічим образам*, що ймовірно, зумовлено як власним досвідом, так і реальною незначною участю жіноцтва у тодішньому суспільному русі (винятком можна вважати участь жінок у радикальному народницькому русі 80-х років XIX ст.).

Суспільна ідея «роботи задля народної справи» формується у більшості героїв у результаті виникнення інтересу до народного життя (певний автобіографічний штрих) та пробудження національної свідомості внаслідок читання української літератури, насамперед глибокоемоційних творів Тараса Шевченка. Цей контакт із народом у частини героїв (Гордій Раденко та Демид Гайденко із повісті «На розпутті») починається ще в дитинстві та підлітковому віці, у інших же — у юнацькому віці, після закінчення гімназії (Катерина із «Сонячного променя»).

Однак мотивація до громадської роботи також є різною — від способу самоствердження та створення враження на протилежну стать (Гордій Раденко) до внутрішнього переконання, змішаного з ідеєю саможертви в ім'я справи (Демид Гайденко). У певних випадках, стосовно жіночих образів, навернення до громадської справи відбувається внаслідок нерозділеного кохання, щоб пізнати душу коханої людини, звернути на себе її увагу і, врешті, ставши одним думцями, заслужити її повагу, прихильність, любов (шлях Катерини до Марка у «Сонячному промені»), або ж пропагандистської роботи чоловіка (наприклад, Арсен Яворенко та його сестра Харита, яка стає його помічником і товаришем).

Б. Грінченко визначає низку професій, в яких є найбільша можливість самореалізації стосовно громадської роботи на селі. Це робота інженера (Арсен Яворенко, який осушує болото для громади), лікаря (Демид Гайденко, Харита Яворенко), вчителя — як на професійній ниві, так і на аматорському рівні (Марко і Катерина).

Водночас спроба раціонального господарювання у власному поміщицькому маєтку викликає конфлікт інтересів із селянами, який не може приглушити навіть «простонародний» стиль поведінки та одягу героя (Гордій Раденко). Юридична освіта і практика також накладає відбиток на особистість героя, що загострює конфлікт із громадою до критичного рівня (втручання солдатів). Проблеми

громадської роботи посилюються внаслідок нерозуміння та неприйняття з боку статусного соціального середовища — сусідів-помічників, які всіляко перешкоджають, здійснюючи тиск на залежних від них селян, вносячи розлад у родинне оточення героя.

Жінка розуміється Б.Д. Грінченком (ймовірно, на основі власного сімейного досвіду) як одноступенець, помічниця, натхненниця чоловіка на виконання громадської справи. У цьому плані контрастно виглядають сімейні колізії героїв драми «На громадській роботі» та повісті «Сонячний промінь».

У першому випадку ми спостерігаємо сімейний конфлікт на ціннісному рівні (відсутність єдиних ідеалів), у розумінні способу життя (антитези: місто — село, розваги — рутинна робота), що врешті-решт призводить до подружньої зради Ольги. Ольга, що лише рік перебуває у шлюбі з Арсеном, нудиться в селі, де їй не вистачає уваги з боку чоловіка та оточення, розваг (музики, театру, світського спілкування). Вона не схильна до громадської роботи. Дружиною Арсена вона стала, вдавши, що розділяє його погляди. За порадою матері вона демонструвала зацікавленість думками залицяльника (але лише поверхово, щоб бути в курсі тих книжок), роблячи вигляд, що розділяє його думки, *«бо тепер нова мода: вже не самої краси шукають мужчини, а ще часом випитують і яких думок панночка... То треба знати — що йому казати. Я так і робила з Арсеном... він не помічав... Сяк-так бувало відговорюся, а він і вірить...»*[3, 574].

Арсен, будучи закоханим, ідеалізував Ольгу. Однак після її флірту з поміщиком-сусідом Модестом Крашевичем, що переріс у подружню та суспільно-політичну зраду (викрадення важливих документів), він усвідомлює, що помилявся.

«Я любив її, я зробив її собі другом, братом, товаришем усім своїм думкам, надіям, замірам — і вона нічого не зрозуміла!.. Я бажав, щоб вона була моїм світоньком ясним, а вона сама схотіла зробитися темрявою!.. За що я такий нещасливий.

Їй нудно було зі мною, бо я не ставав перед нею щохвилини навколійки, не торохтів з нею про квітчасті нісенітниці, а казав про поважне завдання життя! Хіба жінчина може те зрозуміти?.. Хіба під її вузьким лобом може поміститися висока, велична ідея? На словах... о, на словах вони признають це, а справді... Все, за що їх батьки, чоловіки борються, мучаться, навіть на смерть ідуть, — все те їм річ незрозуміла, нудна, а часом просто дурниця, з якої вони

сміються, глузують! Чоловік високої душі, могутчої сили, величної ідеї — такий чоловік іде в бій за найкращі, найсвятіші ідеали свого часу, за найдорожчий духовний скарб людський, а вона? Що вона йому другом стане, товаришем у роботі? Де там!.. Навіть того вона не може зрозуміти, що її краса збуджує в душі закоханому в неї високим лицарським коханням...» [3, 581].

Способом виходу із особистої кризи для Арсена стає знов-таки громадська робота, оскільки селяни усвідомлюють свої помилки і згодні слухатися його.

Протилежний зразок сімейних відносин демонструється на прикладі Марка і Катерини в «Сонячному промені» та Демида і Ганни у повісті «На розпутті». Їх духовна єдність забезпечує взаєморозуміння і підтримку. Емоційний компонент активізує виконання громадських справ: «Спочатку виконання роботи — потім пустоці». Кохання виступає джерелом натхнення та насаги героїв повісті «На розпутті». Навіть трагічна смерть Ганни спонукає Демида до ще більш активної роботи.

Таким чином, ціннісні орієнтири та життєві стратегії Б. Грінченка, втілені в його творах, можна коротко сформулювати так:

- мета життя — цілковита відданість громадській справі, служінню українському народу;
- єдність ідейних поглядів зміцнює кохання і перетворює його на джерело сили і натхнення для реалізації мети всього життя;
- громадська активність може бути своєрідним порятунком від особистих проблем, формою витіснення і заміщення негативних психотравмувальних переживань.

ДЖЕРЕЛА

1. Грінченко Б.Д. Листи з України Наддніпрянської [Електронний ресурс] / Б.Д. Грінченко. — Режим доступу : <http://litopys.org.ua/drag/drag204.htm>
2. Грінченко Б.Д. Твори : в 2 т. Т. 1: Поетичні твори. Оповідання. Повісті / Б.Д. Грінченко. — К. : Наук. думка, 1991. — 640 с.
3. Грінченко Б.Д. Твори : в 2 т. Т. 2: Повісті. Драматичні твори / Б.Д. Грінченко. — К. : Наук. думка, 1991. — 606 с.

В статье предпринята попытка на основе анализа особенностей общественно-исторического развития и литературного процесса определить место художественных произведений Б.Д. Гринченко в общественном процессе в контексте их воспитательного потенциала. Основными источниками, использованными в исследовании, являются публицистические и художественные произведения Б.Д. Гринченко 90-х годов XIX в.

Ключевые слова: общественный процесс, воспитательный потенциал, публицистические и художественные произведения Б.Д. Гринченко, модернизация общества.

On the basis of the analysis of socio-historical development and literary process the article makes an attempt to determine the place of Borys Grinchenko's literary works in the social process in the context of their educational potential. The principal sources used in the study are Borys Grinchenko's journalistic and literary works of 90s of XIX century.

Key words: social process, educational potential, Borys Grinchenko's journalistic and literary works, modernization of society.